

RELIGIJSKI MOTIVI U KAMENOM SPAVAČU MAKA DIZDARA

Fahira ALIĆ

Sažetak

Stećci izražavaju specifičan duh i mentalitet bosanskog čovjeka određen religijom i društvenim posebnostima srednjovjekovne bosanske države, što i ne treba da čudi jer je Bosna i Hercegovina uvijek bila na razmeđu svjetova i u njoj su se uvijek ukrštale različite kulture i religije i prožimale se, stvarajući pri tome specifično ozračje u kojem je ovdašnji čovjek živio. Stoga je bitno ukazati na značaj stećaka, kako u umjetničkom tako i u jezičkom smislu, jer ovi spomenici predstavljaju neiscrpan izvor za proučavanje srednjeg vijeka u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: epigrafski spomenici, stećci, religijski motivi, epitafi, epigrafika, Kameni spavač.

1. STEĆCI I NJIHOVA IMENA

Epigrafski spomenici nastali na prostorima Bosne i Hercegovine tokom srednjeg vijeka pisani su posebnim jezičkim izrazom koji osigurava epigrafskom tekstu atribut originalnog jezičnog stvaralaštva. Izraz stećak bio je godinama upotrebljavan kao opći naziv za sve nadgrobne spomenike različitih dimenzija i izrade, čija pojava u Bosni i Hercegovini za veoma kratko vrijeme čini jedinstven fenomen, sa posebnim jezičnim osobitostima.

Epigrafski spomenici pružaju dragocene materijale za proučavanje vremena i prilika u kojima su nastali. Često su natpisi i jedini izvori o ustanovama ili o ličnostima na koje se odnose, a i o prilikama koje su tada vladale, kao što je slučaj sa srednjovjekovnom bosanskom epigrafikom.

Umjetnost stećaka, kao sinkretička umjetnost, spaja arhitekturu, likovnu umjetnost i književnost u zapisima – epitafima i kao cjelina predstavlja najzanimljiviji izraz bosanskog srednjovjekovlja.

Kako navodi Šefik Bešlić, postoje različiti nazivi za ove spomenike, osim najraširenijeg naziva – stećak, mogu se izdvojiti: mramorovi, mašeti, stare grobnice, grčki grobovi, divivsko kamenje...

1.1. Pismo i jezik stećaka

U srednjovjekovnoj Bosni susreću se četiri pisma: grčko pismo, latinica, glagoljica, ćirilica i bosančica. Pismo koje je prodiralo u sva područja društvenog života bila je ćirilica. Spomenici ćirilske pismenosti predstavljaju tri velike grupe dokumenata, to su: crkvene knjige, akti administracije i poslovnog karaktera i natpisi.

Natpisi ili epigrafska građa su u ogromnoj većini natpisi na nadgrobnim spomenicima (stećcima). Po sadržaju, osim jedne desetine ktitorskih i drugih natpisa, sve ostalo su epitafi, i to većinom na stećcima. Uz ime umrlog, epitafi obično kazuju i titulu koja označava i njegov društveni položaj, govore o značajnim događajima iz života umrle osobe, također daju podatke o onima koji su ih podigli ili ukasili spomenik, stavili natpis. Za kulturnu povijest naročitu važnost ima činjenica da su se nadgrobni natpisima sačuvala ponekad i imena dijaka – pisara.

I stećci i kamene ploče predstavljaju, kako bogat historijski materijal, tako i pouzdanu osnovu na kojoj se može proučavati razvitak pismenosti.

Stećke treba shvatiti kao izraz i običaj određenog historijskog vremena u Bosni i Hercegovini, koji pripada svim njenim stanovnicima.

1.2. Religijski motivi na stećcima

Može se reći da su motivi polumjeseca, zvijezde i kruga (sunca), osobina svih krajeva i svih oblika stećaka.

Drugi najčešći religijski motiv jeste krst, koji se nikada ne javlja sam, najčešće je u zajednici sa polumjesecom i zvijezdom, a također su prisutni i motivi štita, mača, koplja, zastavice. Značajni su i motivi ruke, jabuke, čaše, štapa.

Spirala je prastari motiv, smatrana je simbolom smrti i uskrsnuća. U kombinaciji sa krstom i groždem nosi duboku simboliku, jer krst predstavlja Krista, a spirala označava njegove sljedbenike.

Na našim prostorima ljiljan je bio veoma omiljen, te je nazvan bogorodičnim cvijetom. U stablu sa granama neki također pronalaze kršćansku simboliku jer biljka sa cvijećem predstavlja život poslije smrti.

Kada su u pitanju motivi polumjeseca, zvijezda i sunca, postoji više tumačenja. Smatra se da je mjesec svojim stalnim postojanjem i nestajanjem predstavljao mijenu između života i smrti zemaljskog bića i tako simbolizirao smrt, ali istovremeno i nadu u uskrsnuće i život poslije smrti.

Kod starih Slavena mjesec je značio sreću i napredak, a slično se objašnjavala i pojava zvijezde na stećcima.

Sunce se, kao najsnažniji faktor života, poštovalo kod svih naroda. Sunce je bilo orijentacija u mnogim poslovima. Možemo reći da su polumjesec, sunce i zvijezde prastari slavenski simboli, pa su kao takvi došli i na stećke, ali je nesigurno tvrditi da su oni na stećcima zadržali taj smisao.

O pripadnosti simbola krsta nije bilo nikakve sumnje, jer je krst simbol kršćanstva. Bogumili su poštovali krst kao simbol Krista raširenih ruku, sa značenjem da su njegove ruke široko raširene za sve ljude. Štit, mač i strijela jesu predstave ratničke i viteške opreme, te se smatra da oni simboliziraju poginulog ratnika.

Motiv čaše nije oduvijek bio primijećen na stećcima, tek kasnije on najviše podsjeća na ka-
lež, što je karakteristično za sveštena lica.

Naročito je teško protumačiti specifična ko-
la u kojima kolovođa jaše na jelenu. Jelen je kod
mnogih naroda božanska životinja, kao i žrtvena.
Kod Kelta on je bio simbol plodnosti, bogatstva
ali i smrti. On odvodi duše umrlih na drugi svijet.
U kršćanskoj simbolici jelen označava savršene
vjernike odane Kristu. Prema Davudovu psalmu
jelen simbolizira dušu koja traži Boga.¹⁴

2.1. Simbolika stećaka

*Satima sam stajao pred stećcima nekropo-
laove zemlje, smještenim pod noge prastarih
šuma. Sa kamenih gromada ulazili su u
mene raznoliki simboli sunca, isprepletenog
bilja i ispruženih ljudskih ruku. Noću sam
opkoljen zapisima sa margina starih knji-
ga čiji redovi vrište upitnicima apokalipse.
U pohode mi tada dolazi spavač ispod ka-
mena. Njegove blijede usne od miljevine
otvaraju se da bi njegov nemušti jezik po-
stao zvučan. U njemu prepoznajem sebe, ali
još nisam siguran da sam na putu skidanja
plašta sa ove tajne (Dizdar 1997: 305).*

Kameni spavač je jedinstvena pjesnička
knjiga sažimanja: sve je u njoj u znaku sistemskog
sabiranja u organsku sredinu. Ciklus pjesama
„Kameni spavač“ napisan je posebnom nijansom
starog bosanskog govora, poezija je o Dizdarevoj
zavičajnoj zemlji i njezinom ljudskom biću, mi-
tologiziranje davne prošlosti tog čovjeka koji je
nekada imao svoju državu, svoje plemstvo, svoju
epiku, svoju dinastiju, svoje pismo, običaje, sve
elemente narodnosne egzistencije, da bi u kata-
strofi prouzročenoj od drugih izgubio jedinstvo,
našavši se u modernim vremenima rastrojen tri-
ma religijama i trima utjecajima. U osjećaju te
neuralgičnosti, u općem osjećaju izgubljenosti
savremenog čovjeka svoje pokrajine, on osluš-
kuje njegovo davno jedinstvo i svojstvo, hoće
mu razaznati govor i tajnu, vidi ga u svojim fan-
tazmima koje bude stećci i zapisi na rubovima
knjiga. Kameni spavač Maka Dizdara je pjesma
o savremenom čovjeku, o fatalnoj upitanosti
pred nijemim mramorjem.¹⁵

¹⁴ Bešlagić, Šefik, (1971), *Stećci i njihova umjetnost*. Sa-
rajevo, Zavod za izdanje udžbenika, str: 44-53

¹⁵ Duraković, Enes, (1998), *Bošnjačka književnost u
književnoj kritici. U: O Maku Dizdaru*, Knjiga III, Sara-
jevo, Alef, str: 348-349.

Kameni spavač je nastao na osnovi jednog
pjesničkog poticaja misli izraženog još u poemi
„Majka“ iz 1963. god.

*Treba da živiš među ljudima a riječi nemaš
Treba da živiš među vucima a zuba nemaš
A kako ćeš razlikovati čovjeka i vuka
Vuka i čovjeka.16 (Begić 1998: 350)*

Sve te pjesme kazuju nemir pred među-
ljudskom prazninom, sve su prožete mišlju o
nemilosrdnoj egzistenciji i saobraznom pjesnič-
kom odgovoru, tvrdom poetskom riječju koja
tone u ništavilo, u šutnju pred životom i svemi-
rom. Takav tvrdokorni izvještaj vodio je pjesnika
ka intimnom životnom putu porijekla, zavičaja,
izvora saznanja i doživljaja svijeta, jednog novog
i saobraznog dešifriranja znakova, koji prolaze
okvire pojedinačnog.¹⁷ Dizdareva zbirka ima
svoju strukturnu raspoređenost po temama, kao
što su: „Slovo o čovjeku“, „Slovo o nebu“, „Slovo
o zemlji“, te zaokružene poslednjom „Porukom“.

*Stalno okrenut bitnim pitanjima ljudske eg-
zistencije, Mak Dizdar je u čitavom svom
pjesničkom djelu tragao za slikom apso-
lutnog kosmičkog sklada. U „Kamenom
spavaču“ ta su se gonetanja tajne života i
smrti granala u nekoliko pravaca među-
sobno ovisnih i prepletenih ali uvijek su se
zбирala u jedinstvenost i cjelovitost zbirke. U
ovom pjesničkom planetariju Maka Dizdara
središnje mjesto pripada čovjeku, njegovoj
neiscrpoj snazi otpora i stvaranja. Na raz-
međima života i smrti, pred ravnodušnim
pirovanjem vremenakoje sve što postoji
osipa u besmislenu prazninu vječnosti, Diz-
darev pjesnički subjekt sizifovski uporno
polaze kamen sudbine u temelje svog rušev-
nog svijeta, ali nerazrušivog pjesničkog sna,
jednako dostojanstven i uspravan i u svom
usponu i u silsaku niz strminu života. Dav-
no započeta, strpljivo zidana i dograđivana
utopijska vizija pjesnikova sna, konačno je
dovršena u zbirci „Kameni spavač“, ukazu-
jući se neponovljivom estetskom ljepotom i
trajnošću svog svijeta pred kojim smrt i vri-
jeme doista ostaju nemoćni¹⁸ (Duraković
1998: 392).*

¹⁶ Begić, Midhat, (1998), *Bošnjačka književnost u
književnoj kritici*. Knjiga III, Sarajevo, str: 350.

¹⁷ Ibidem, str: 351.

¹⁸ Duraković, Enes, (1998), *Bošnjačka književnost u
književnoj kritici*. Knjiga III, Sarajevo, Alef, str: 392

Dizdarev glas je izvan mogućnosti naglaska ikakvog nacionalnog prestiža i nacionalističkih valorizacija. On je obnova glasovitih utihnuća na kamenim grobovima i govorna evokacija iscrtanih sinteza narodskog pjevanja sa modernim pjesničkim i filozofskim spoznajama, on se sam ograđuje od slave i saznanja simbola preminulog života. Pjesnik je upravo s tom bezimenom herzom svoj glas izjednačio u najvećem dijelu svojih pjesama spomenute zbirke.¹⁹

Mak Dizdar je nesumnjivo stvarao svoju viziju tog dalekog svijeta stećaka, iz listina starih spisa, zapisa i dokumenata. Ono što je osobito važno jeste i sami način pjesničkog stvaranja, gdje je on svoju poetsku začuđenost pred tajnama ljudskog postojanja i njihovim tragovima najčešće prevodio ostrim, iznenađujućim poentama u završnicama pjesama. To je očito i u kompletnoj zbirci „Kameni spavač“, koja završava pjesmom „Poruka“. Možemo reći da se na taj način zatvara Dizdareva pjesnička parabola o usnulom čovjeku stećka, o njegovoj nesalomivoj svijesti koju je umirući kao posljednju poruku kazao.

¹⁹ Begić, Midhat, (1998), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knjiga III, Sarajevo, Alef, str: 351

Literatura

1. Benac, A, Čović, B, Pašalić, E, Miletić, N, Anđelić, P, (1984), *Kulturna istorija BiH*. Sarajevo, Veselin Masleša.
2. Bešlagić, Šefik, (1971), *Stećci i njihova umjetnost*. Sarajevo, Zavod za izdanje udžbenika.
3. Čedić, Ibrahim, (2007), *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo, Institut za jezik.
4. Dizdar, Mak, (1971), *Kameni spavač*. Sarajevo, Veselin Masleša.
5. Dizdar, Mak, (1997), *Antologija starih bosanskih tekstova*. Sarajevo, Svjetlost.
6. Duraković, Enes, (1998), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. Knjiga III, Sarajevo, Alef.
7. Duraković, Enes, (1998), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. U: O Maku Dizdaru. Vučetić, Šime, Knjiga III, Sarajevo, Alef, 343.
8. Duraković, Enes, (1998), *Bošnjačka književnost u književnoj kritici*. U: Epitafi kao osnova poeziji, Begić, Midhat, Knjiga III, Sarajevo, Alef, 350.
9. Dževad, Jahić, (1999), *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*. Sarajevo, Ljiljan.
10. Dževad, Jahić, Palić, Ismail, Halilović, Senahid, (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*.
11. Zenica, Dom štampe.
12. Halilović, Senahid, (1991), *Zašto jezik bosanski*. Sarajevo, Biblioteka Ključanin.
13. Halilović, Senahid, (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo, Preporod.
14. Kasumović, Ahmet, (1995), *Zašto jezik bosanski*. Tuzla, Prava riječ.
15. Krim, Kit, (1981), *Enciklopedija živih religija*. Beograd, Nolit.

Summary

RELIGIOUS MOTIVES IN THE COLLECTION OF POETRY
KAMENI SPAVAČ (STONE SLEEPER) BY MAK DIZDAR

Fahira ALIĆ

Stećci (medieval tomb stones in BiH) represent the specific spirit and mentality of Bosnian man, determined by religion and social features of medieval Bosnian state, which should not come as a surprise considering the fact that Bosnia and Herzegovina has always been the crossroad of the two worlds where cultures and religions merged creating a particular living atmosphere. Therefore it is important to point to the significance of the stećci, in its artistic as well as literary value representing an infinite source for the research of medieval period in Bosnia and Herzegovina.

Key words: epigraphy monuments, stećci, religious motives, epitaphs, epigraphic, Kameni spavač.

الموجز

الصور الدينية في قصيدة "النائم الحجري" لمالك ديزدار

فهيبة آليتش

تعتبر شواهد القبور الحجرية القديمة عن روح وطبيعة الإنسان البوسني المحدد بمعتقداته الدينية وخصائصه الاجتماعية في دولة البوسنة في القرون الوسطى، ولا غرابة في ذلك، لأن البوسنة والهرسك كانت دائما على مفترق الطرق، حيث تقاطعت فيها وتداخلت ثقافات وديانات مختلفة، مكونة فضاء خاصا عاش فيه سكانها. لذا يجدر الإشارة إلى أهمية شواهد القبور الحجرية القديمة، سواء من الناحية الفنية أو من الناحية اللغوية، لأن هذه النصب التذكارية تمثل مصدرا لا ينضب لدراسة القرون الوسطى في البوسنة والهرسك.

الكلمات الرئيسية: الآثار الكتابية، شواهد القبور الحجرية القديمة، الزخارف الدينية، المراثيات، النقوش، النائم الحجري.